

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1979 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1979

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1979

VILNIUS

198

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1979

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktorius pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakyму

Li 237

Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы =
The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas,
LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1979 m. 1981. 176 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1979 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 141—143. Bibliogr. nuorodos išnašose.

0505040000

BBK 63.3(2Liet.)
9(TL)

M $\frac{10604-071}{M854(10)-81}$ Z-81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

„KULTURBUNDAS“ IR REVANŠISTINĖ IMPERIALISTINĖS VOKIETIJOS POLITIKA KLAIPĖDOS KRAŠTE 1923—1933 METAIS

PETRONĖLĖ ŽOSTAUTAITĖ

Pralaimėjusi karą, Vokietija neatsisakė minties vėl pasisavinti po karo atskirtas žemes, kurias ji buvo užgrobusi įvairiu metu, jų tarpe ir Klaipėdos kraštą. Revanšistiniai Vokietijos sluoksniai sudarė visą priemonių sistemą, kaip išlaikyti savo įtakoje tų teritorijų gyventojus ir paruošti sąlygas šioms žemėms atimti.

Svarbus vaidmuo toje veikloje teko „Klaipėdos krašto kultūros sąjungai“ (Memelländischer Kulturbund — „Kulturbundas“). „Kulturbundo“ veikla mažai tyrinėta. Tarybiniai lietuvių istorikai, nušviesdami atskirus Klaipėdos krašto klausimus, „Kulturbundo“ veiklą pamini tik fragmentiškai¹.

Straipsnyje, remiantis archyvine medžiaga, to meto periodika, siekiama atskleisti „Kulturbundo“ tikslus, jo ryšius su Vokietija, nušviesti jo konkrečią veiklą.

Chronologinius straipsnio rėmus sudaro „Kulturbundo“ veiklos pradžia (1923 m.) ir jo pajungimas 1933 m. įsteigtų nacistinių partijų — „Klaipėdos krašto krikščionių socialistų darbininkų sąjungos“ (Christlich Sozialistische Arbeitsgemeinschaft des Memelgebiets — CSA) ir „Klaipėdos krašto socialistinės liaudies sąjungos“ (Sozialistische Volksgemeinschaft des Memelgebiets — Sovog) įtakai.

1. „Kulturbundo“ įsteigimas ir jo tikslai

Versalio taikos sutartimi (1919 m.) atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos ir pavedus jį administruoti prancūzams (1920—1922 m.), jame 1919—1923 m. veikė masinė organizacija „Klaipėdos krašto vokiečių—lietuvių tėvynės sąjunga“ (Memelländischer Deutsch-litauische Hei-

¹ Navickas K. TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais. V., 1966, p. 53; Žostautaitė P. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1923—1939 m. (4. Bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos).—Lietuvos TSR MA darbai, A serija (toliau—MADA), 1974, t. 2(47), p. 105; jos pačios. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1923—1939 m. (5. Aukštosios mokyklos).—MADA, 1974, t. 3(48), p. 117; jos pačios. Klaipėdos krašto revanšistinės vokiečių partijos 1925—1933 m. (1. Įkūrimas ir organizacinė veikla).—MADA, 1980, t. 2(71), p. 53.

matbund — „Haimatbundas“) ². „Haimatbundo“ tikslas — sujungti visus klaipėdiečius kovai už „laisvosios valstybės“ (Freistaat) sukūrimą Klaipėdos krašte, kad pirma proga galima būtų jį gražinti Vokietijai.

Kai Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos (1923 m.), „laisvosios valstybės“ sukūrimo idėja neteko pagrindo. Krašto vokiečiai revanšistai, buvę haimatbundininkai, 1923 m. rugpjūčio 31 d. įsteigė, kaip buvo minėta, naują organizaciją „Klaipėdos krašto kultūros sąjungą“ — „Kulturbundą“. Jis jungė visas Klaipėdos krašto vokiečių kultūrinės draugijas ir organizacijas — dainavimo, sporto ir kt. Jo vykdomasis organas buvo centro valdyba, įsikūrusi Klaipėdoje; jos pirmininku buvo išrinktas Klaipėdos krašto dvarininkas ir bankininkas, aršus revanšistas Henrichas Konradas (Conrad). Jis „Kulturbundui“ vadovavo 10 metų. Aktyviausi „Kulturbundo“ centro valdybos nariai buvo Klaipėdos krašto dvarininkai — Konradas Dresleris (Dresler) ir Džemas Guba (James Gubba), mokyklų patarėjas Richardas Mejeris (Meyer), pramonininkas Jozefas Krauzas (Kraus). Skyriai veikė Klaipėdos krašto miesteliuose ir kaimuose. Jau 1924 m. „Kulturbundas“ krašte turėjo daugiau kaip 50 skyrių ir apie 30 tūkst. narių, t. y. jam priklausė apie 32% visų savarankiškų krašto gyventojų ³. Šie skyriai buvo pusiau oficialios įstaigos, turėjo savo antspaudus, iškasas. „Kulturbundo“ vadovai siekė įjungti visus klaipėdiečius, tiek vokiečius, tiek lietuvius, į įvairias sąjungas (Verein) bei draugijas ir centralizuoti jų veiklą. Organizacijos tikslas — išlaikyti senąją, vadinamąją Klaipėdos krašto „memelandišką“ kultūrą ir vadovauti vietos vokiečių kultūrinių organizacijų veiklai. Slaptas „Kulturbundo“ tikslas — stiprinti imperialistinės Vokietijos įtaką ir kovoti už Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos. Tokia „Kulturbundo“ veikla ėmė reikštis ir visuomeniniame gyvenime.

1924 m. vykstant Paryžiuje deryboms tarp Antantės ir Lietuvos atstovų dėl Klaipėdos krašto, „Kulturbundas“ dar tęsė haimatbundininkų akciją už „laisvąją valstybę“. Pasirašius Klaipėdos krašto konvenciją ir statutą (1924.V.8), „Kulturbundas“ griežėsi naujų veiklos metodų. Jo vadovai pučū (1924.VIII.4—5) bandė atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos ⁴. Nepavykus ginkluotam pučui, „Kulturbundas“ pradėjo plėsti slap-tą darbą prieš Lietuvos centro valdžią.

Kokia socialine baze „Kulturbundas“ naudojosi savo planams įgyvendinti?

R. Valsonoko apskaičiavimais, Klaipėdos krašte 1925 m. gyveno 50,8% lietuvių, 43,8% vokiečių, 4,4% kitų tautybių. Apie 95% gyventojų buvo protestantai. Klaipėdos miesto ir krašto miestelių gyventojų dauguma buvo vokiečiai. 1925 m. Klaipėdoje lietuvių sudarė tik 30,3%. Remdamasis gyventojų natūralaus prieaugio bei migracijos duomenimis, R. Valsonokas apskaičiavo, kad 1932 m. pradžioje nacionalinė gyventojų struktūra krašte pasikeitė lietuvių naudai: lietuvių sudarė 58,5%,

² Plačiau žr.: Valsonokas R. Klaipėdos problema. Klaipėda, 1932, p. 66—67, 76—87; Žiužda R. Po diplomatijos skraiste. V., 1973, p. 43—44.

³ Priešvalstybinės organizacijos Klaipėdos krašte. — Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. 929, ap. 3, b. 460, l. 14.

⁴ Plačiau žr.: Valsonokas R. Min. veik., p. 292—293.

vokiečiai — 38,2%, kitos tautybės — 3,3% visų krašto gyventojų. Klaipėdos mieste lietuvių 1932 m. padaugėjo iki 38,7%⁵. Visa tai kėlė nerimą revanšistams ir stiprino politinį įtempimą krašte. Socialinė lietuvių ir vokiečių sudėtis buvo tokia: lietuviai valstiečiai sudarė 45%, darbininkai — 35%, rentininkai — 15%, pirkliai, pramonininkai, amatininkai, valdininkai — 5%; vokiečiai atitinkamai — 15%, 25%, 40% ir 20%⁶.

Gyventojų socialinė struktūra rodo, kad lietuvių socialinę bazę sudarė daugiausia viduriniai kaimo gyventojų sluoksniai ir žemės ūkio darbininkai. Lietuviai buvo daugiausia vidutiniai bei smulkūs valstiečiai, kumečiai, daržininkai, žemės ūkio darbininkai. Jie priklausė žemiausiam valstiečių socialiniam sluoksniui, beveik neturėjo savo buržuazijos ir inteligentijos. Toji gyventojų masė per beveik 700 metų buvo nutautėjusi, nors namie dar kalbėjo lietuviškai. Ekonominiam lietuvių valstiečių gyvenimui vadovavo vokiečiai dvarininkai ir valdininkai. Jie sugebėjo lietuviams valstiečiams įskiepyti paklusnumą Prūsijos valdžiai ir pareigūnams.

Klaipėdos krašto vokiečių socialinę bazę sudarė kaimo ir miesto buržuazija, miesto gyventojų smulkiaburžuaziniai sluoksniai bei didesnė miesto darbininkų dalis. Taigi krašto ekonomikos pagrindas — bankai, pramonės ir prekybos bendrovės, fabrikai, įmonės, dvarai ir stambūs ūkiai buvo vokiečių buržuazijos rankose. Vadinas, „Kulturbundas“ rėmėsi vokiečių buržuazijos sluoksniais ir gynė jos interesus. Be to, „Kulturbundas“ papirkinėjimais ir kitokiu būdu patraukė į savo pusę beveik visą krašto valdininkiją, mokytojus, teisėjus ir net autonominę policiją.

Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, pagyvėjo Klaipėdos krašto lietuvių visuomeninis gyvenimas. 1919 m. buvo sukurtos ir atnaujino darbą kelios lietuvių kultūrinės draugijos („Aida“, „Aukuras“, „Santara“) ir ekonominės bendrovės („Nauda“, „Rytas“, „Gerovė“, „Lietuvių tautinis bankas“). Aktyvesni lietuviai susibūrė į „Prūsų lietuvių tautos tarybą“, pradėjo leisti laikraščius „Prūsų lietuvių balsą“, „Litauische Worte“ (Lietuvių žodis), pasisakė už Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos. Ši idėja klaipėdiečių lietuvių tarpe plačiau neišplito, nes neturėjo atitinkamos materialinės bazės ir paramos. 1923 m. prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, visuomeninių politinių jėgų santykis jame beveik nepasikeitė: liko vokiečių buržuazijos sluoksniai su autonominiu valdžios aparatu, autonomine, daugiausia vokiečių, valdininkija ir keliasdešimt aktyvesnių lietuvių inteligentų veikėjų. Klaipėdos krašto gubernatorius Lietuvos ministrų kabinetui skirtoje „Politinėje krašto apžvalgoje“ pažymėjo, kad tų nelygių jėgų viduryje apie 40—45% visų gyventojų buvo pasyvūs ir konservatyvūs nutautėję lietuviai⁷. Lietuvos buržuazinė valdžia, gavusi beveik tik formalų suverenitetą Klaipėdos krašte, be to, pati ekonomiškai silpna, neturėjo galimybių tą pasyvią lietuvių masę patraukti į savo pusę. Klaipėdiečius lietuvius nuo pagrindi-

⁵ Ten pat, p. 274.

⁶ Ten pat, p. 280.

⁷ Politinė Klaipėdos krašto apžvalga 1932.VI.2.—CVA, f. 923, ap. 1, b. 1319, l. 378.

nės Lietuvos dalies tolimo didesnis jos ekonominis ir kultūrinis atsilikimas. Stūmė lietuvius vienus nuo kitų ir tikybos skirtumai. Klaipėdiečiai lietuviai, vokiečių propagandos paveikti, net įtarė, kad Lietuvos valdžia norinti sukatalikinti protestantus lietuvius. Tai trukdė lietuviams katalikams ir lietuviams protestantams užmegzti glaudesnius ryšius.

1920—1924 m. krašte ekonominė padėtis pablogėjo. Dėl žaliavų ir kapitalų stokos nustojo veikti daug fabriku. Daugėjo bedarbių. Vokietija, norėdama padidinti nepasitenkinimą centro valdžia, 1924 m. balandžio 15 d. uždarė sieną gyvuliams įvežti į Vokietiją⁸. Kulturbundininkai per susirinkimus ir spaudą tą gyventojų nepasitenkinimą siekė padidinti, įtikinėdami, kad Lietuva skurdi, nekultūringa šalis ir kad tik Vokietija galinti garantuoti materialinę gerovę.

2. „Kulturbundo“ ryšiai su Vokietija

„Kulturbundas“ derino savo veiklą su Vokietijos revanšistinių sluoksnių politika. Jis palaikė glaudžius ryšius su Berlyne, Karaliaučiuje, Tilžėje esančiais vadovavimo centrais vokiškumui stiprinti Pabaltijo valstybėse⁹. Ypač aktyviai „Kulturbundas“ bendradarbiavo su Berlyne įsteigta „Klaipėdos krašto vokiečių—lietuvių sąjunga“ (Deutsch-Litauischer Memellandbund — „Memellandbundas“)¹⁰. Sąjungos tikslas — Vokietijoje ir Klaipėdos krašte agituoti už šio krašto atplėšimą nuo Lietuvos. „Memellandbundas“ rengė Vokietijoje mitingus, leido laikraštį „Das Memelland“ (Klaipėdos kraštas) ir slaptai platino Klaipėdos krašte. Laikraštuke buvo pilna šmeižto, tyčiojimosi iš Lietuvos buržuazinės vyriausybės. Ji buvo kaltinama laužanti Klaipėdos krašto autonomiją ir statutą, persekiojanti vietinius vokiečius¹¹. Buvo įrodinėjama, kad Klaipėdos kraštas yra vokiškas ir ateityje grįš Vokietijai.

„Kulturbundas“ su atitinkamomis įstaigomis susirašinėjo per Vokietijos konsulatą Klaipėdoje. Beveik kasdien „Kulturbundo“ vadovai įduodavo išsiųsti savo raštus atitinkamoms Vokietijos įstaigoms ir iš ten gaudavo nurodymus. Kartais patys vykdavo į Vokietiją konsultacijų. Špionąžui prieš Lietuvą Vokietijos konsulatas Klaipėdoje 1925 m. buvo padidintas, be sargų ir kurjerių, iki 15 tarnautojų¹².

Konsulatas pilietybės optavimo metais (1924—1926 m.) „Kulturbundui“ pavedė rūpintis, kad vokiečiai, ypač vokiečių valdininkai, liktų Klaipėdos krašte, t. y. priimtų Lietuvos pilietybę ir dirbtų vokiškumui palaikyti. „Kulturbundo“ skyrių susirinkimuose pirmininkas H. Konradas agitavo, kad visi klaipėdiečiai vokiečiai, ypač valdininkai, padėtų išlaikyti tinkamo lygio „Memellando“ kultūrą, protestuotų prieš literatūrinės

⁸ Klaipėdos krašto politinė ir ekonominė padėtis 1924.XI.14.—CVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 103.

⁹ Klaipėdos krašto gubernatoriaus dienyas 1925.IV.18.—CVA, f. 929, ap. 1, b. 480, l. 84.

¹⁰ Dr. Neumann'o, v. Sass'o bei kitų bylos kaltinamasis aktas (toliau — Noimano bylos kaltinamasis aktas). Kaunas, 1934, p. 4.

¹¹ „Das Memelland“.—Lietuva, 1927 m. rugsėjo 24 d.

¹² Lietuvos atstovo Berlyne 1926.XII.2 raštas ministru pirmininkui.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 666, l. 114.

lietuvių kalbos įvedimą į mokyklas¹³, apeliuodamas į valdininkų jausmus: „Kas mokins mūsų vaikus, jei mūsų mokytojai mus paliks?“¹⁴, nurodydamas, kad „Tėvynė savo laiku nepamirš mums padėkoti“¹⁵.

Vokietijos revanšistai sunerimo, sužinoję, kad per 1924 m. iš Klaipėdos miesto į Vokietiją išvyko 668 vokiečiai¹⁶. Tais pačiais metais iš Berlyno į Klaipėdą atvykęs revanšistinių organizacijų atstovas Henkelis (Henkel) sušaukė įvairių įstaigų vokiečių atstovus ir pareiškė jiems, kad Vokietijos interesai reikalauja, kad krašte pasilikėtų kuo daugiau vokiečių, kad jie priimtų Lietuvos pilietybę ir siektų perimti visą krašto valdžią į savo rankas¹⁷. Tuo klausimu vyko derybos tarp Klaipėdos krašto įstaigų valdininkų ir Vokietijos tarnautojų sąjungos (Deutscher Beamtenbund) atstovų¹⁸. Buvo sutarta, kad autonominių įstaigų tarnautojams atitinkamos Vokietijos įstaigos mokėtų algų skirtumą, vadinamą „beprocentine paskola“ (Zinsloses Darlehen), o nuo 1930 m.—vienkartinės sumas (Abfindung) atskiriems asmenims priklausomai nuo jų darbo svarbos Vokietijai¹⁹. Piniginius priedus gavo ne tik eiliniai valdininkai, bet net ir seimelio vicepirmininkas bei seimelio nariai²⁰.

Valdininkams išmokami piniginiai priedai rodė, kad krašto vokiečių valdininkija vykdė Vokietijos imperialistų politiką. Be to, Vokietijos konsulatą per „Kulturbundą“ išdavinėjo įpilietinimo pažymėjimus (Einbürgerungsschein), kuriuose buvo pažadama įpilietinti ir parūpinti darbą Vokietijoje, jei dėl politinių priežasčių jiems tektų palikti Klaipėdos kraštą²¹.

„Kulturbundas“ Vokietijos lėšomis šelpė vokiečių organizacijas, mokyklas, bažnyčias, teikė stipendijas Vokietijoje studijuojantiems klaipėdiečiams. „Klaipėdos krašte nėra nė vienos vokiečių organizacijos, kuri iš šios „kultūrinės įstaigos“ nebūtų gavusi didesnę ar mažesnę pinigų sumą“, buvo konstatuota „Lietuvos aide“²². Hitleriui atėjus į valdžią, iš lėšų, gautų iš Vokietijos, „Kulturbundas“ mokykloms pirko radijo aparatus, kad mokiniai galėtų klausytis Vokietijos nacių vadų kalbų²³.

„Kulturbundas“ kas mėnesį mokėdavo gaunamas iš Vokietijos vyriausybės pašalpas Klaipėdos krašte gyvenantiems karo invalidams, karo veteranams bei jų našlėms, primokėdavo optantams²⁴. Antai 1932 m. pa-

¹³ Klaipėdos kraštas. Priekulė.—Lietuvos keleivis, 1925 m. vasario 7 d.

¹⁴ Išpėjimas Klaipėdos krašto valdininkams ir tarnautojams.—Lietuva, 1925 m. ko-

vo 28 d.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Gubernatoriaus dienynas 1925.III.19.—CVA, f. 923, ap. 1, b. 1169, l. 75.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Noimano bylos kaltinamasis aktas, p. 6.

¹⁹ Žiugžda R. Vokietijos ir Lietuvos santykiai 1929—1933 metais.—Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1978, 18(2), p. 12.

²⁰ Rymantas. Seimelis ir Zinsloses Darlehen.—Lietuvos keleivis, 1929 m. birželio 6 d.

²¹ Žostautaitė P. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1923—1939 m. (3. Pradžios mokyklos).—MADA, 1973, t. 3(44), p. 163, 164.

²² „Kulturbundo“ priešvalstybinis darbas.—Lietuvos aidas, 1934 m. spalio 5 d.

²³ Ten pat.

²⁴ Apie vokiečių organizacijos „Kulturbund“ veikimą 1930 metais.—CVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 26.

vasarį jis gavo pranešimą iš Berlyno slaptos organizacijos „Vokiečių fondas“ (Deutsche Stiftung), kad karo invalidams paliekamos tos pačios pašalpos kaip ir iki šiol, t. y. metų ketvirčiui 5000 RM²⁵. Karo veteranų našlėmis rūpinosi ir „Reicho sąjunga“ (Reichsverband zur Versorgung der Veteranen Witwen), kuri „Kulturbundui“ 1932 m. pranešė išsiuntusi 1500 markių 75 veteranų našlėms²⁶. „Kulturbundas“ ir kitos vokiečių politinės organizacijos savo veiklai plėsti dar pinigų gaudavo iš Berlyno organizacijų „Vokiečių savigny“ (Deutscher Schutzbund), „Parama Rytais“ (Osthilfe)²⁷, iš Hamburgo per „Vokiečių paramos“ (Deutsche Hilfe) fondus²⁸. Nuo 1928 m. spalio 1 d. iki 1929 m. lapkričio 1 d., t. y. per vienerius metus, „Kulturbundas“ iš Hamburgo gavo 14 tūkst. markių²⁹. Jį finansavo „Vokietijai remti užsienyje sąjunga“ (Verein für der Deutschtum im Auslande), 1933 m. pasivadavusi „Tautos sąjunga vokietijai remti užsienyje“ (Volksbund für das Deutschtum im Auslande). Bendrovė „Concordia“ finansavo Klaipėdos krašto vokiečių spaudą — „Memeler Dampfboot“ (Klaipėdos garlaisis), „Memelländische Rundschau“ (Klaipėdos apžvalga) ir „Lietuvišką ceitungą“, kuri aštriai pasisakydavo prieš Lietuvą ir lietuvius. Dauguma Vokietijos miestų kasmet reguliariai siuntinėjo tam tikras pašalpas „Kulturbundui“³⁰. Pinigai, skirti Klaipėdos kraštui, buvo pervedami į Karaliaučiaus ar Tilžės bankus, o iš ten dažniausiai per Vokietijos konsulatą patekdavo į Klaipėdą.

Vokietijos revanšistiniai sluoksniai materialiai rėmė ir Klaipėdos vokiečių teatrą. 1927 m. pabaigoje revanšistų iniciatyva Miunchene buvo sudaryta „Klaipėdos teatro bičiulių draugija“ (Gesellschaft der Freunde des Memeler Schauspielhauses), vadovaujama dr. F. Tyrfelderio (Thierfelder). Draugijos atsišaukime, kuris buvo atspausdintas beveik visuose žymesniuose Vokietijos laikraščiuose, buvo raginama pinigėmis aukomis šelpti Klaipėdos teatrą kaip kultūros židinių tolimoje šiaurėje³¹. Pinigai iš Vokietijos Klaipėdos teatrui buvo siunčiami Klaipėdos burmistro Grabovo vardu per Vokietijos konsulatą Klaipėdoje. 1932 m. Klaipėdos vokiečių teatras gavo 5000 markių³². Vokiškumui remti „Kulturbundas“ kvietėsi iš Vokietijos teatrų aktorius, muzikus, ištisis meno kolektyvus, rengė vokiečių menininkų parodėles.

Pateikti faktai rodo, kad „Kulturbundo“ vadovai glaudžiai siejo Klaipėdos krašto švietimą bei kultūrą su Vokietija. Vokietijos vyriausybės išdavinėjami Klaipėdos krašto gyventojams įpilietinimo, tarnybos garantavimo pažymėjimai, piniginiai primokėjimai aiškiai rodė, kad dauguma

²⁵ Klaipėdos rajono kriminalinės policijos politinio skyriaus biuletėnis Nr. 137.— CVA, f. 378, ap. 5, b. 2801, l. 46.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Lietuvos atstovo Berlyne 1930.X.27 raštas užsienio reikalų ministrui.— CVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 24, 25.

²⁸ Apie vokiečių organizacijos „Kulturbund“ veikimą 1930 metais, l. 27.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Klaipėdos krašto politinio gyvenimo apžvalga 1935 m.— CVA, f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 87.

³¹ Žostautaitė P. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1922—1939 m. (7. Klaipėdos valstybės teatras).— MADA, 1976, t. 2(55), p. 121—122.

³² Ten pat, p. 122.

krašto autonominių įstaigų valdininkų vykdė Vokietijos revanšistinę politiką ir negalėjo būti lojalūs Lietuvai.

Analogiška padėtis buvo ir ekonominėje srityje. Vokiečiai dvarininkai stengėsi neišleisti iš savo ekonominės priklausomybės valstiečių. Jie parūpindavo valstiečiams pigių kreditų, žemės ūkio mašinų, įrankių, trąšų, rūpinosi jų žemės ūkio produktų supirkimu brangesnėmis kainomis. Klaipėdos krašto dvarininkai ir valstiečiai, gaudami paskolas iš Vokietijos bankų, per Klaipėdos vokiečių bankus pateko į Vokietijos priklausomybę. Bankai vertė skolininkus vykdyti jų politiką, o nepaklusniųjų turtą parduodavo iš varžytinių. Vokietijos bankų agentai uoliai sekė, ar skolininkai remia Vokietijos politiką. Be to, valstiečiams buvo teigiama, kad, kraštą prijungus prie Vokietijos, jie turėsia daugiau ekonominės naudos ir be muitų galėsia pardavinėti gyvulius ir žemės ūkio produktus³³. Lietuvių buržuazija nepajėgė konkuruoti su besiveržiančiu į krašto ekonomiką Vokietijos kapitalu. Palyginus kredito įstaigų pajėgumą, matyti, kad lietuvių buržuazijos kredito įstaigoms 1932 m. teko maždaug 30%, o vokiečių — 70% visų krašte išduotų kreditų. 1923—1933 m. pagrindines ekonomines pozicijas Klaipėdos krašte išlaikė vietinė vokiečių buržuazija, aktyviai remiama Vokietijos finansinio kapitalo.

3. „Kulturbundas“— Vokietijos revanšistų agitacijos įrankis

„Kulturbundas“ sumaniai panaudojo savo narius platinti krašte įvairius gandus ir vykdyti propagandą prieš Lietuvą ir lietuvius. Už priešvalstybinę veiklą nubaudus krašte valdininką vokietininką, tuoj „Kulturbundo“ nariai per susirinkimus, spaudą sukeldavo didžiausią triukšmą dėl tariamo vokiečių persekiojimo. Gandas kaip aidas plačiausiai nuskambėdavo Vokietijos spaudoje, per radiją, revanšistinių organizacijų susirinkimuose³⁴. Jie žemino Lietuvos, kaip suverenios valstybės, teises, kaltino centro valdžią, kad ji nesirūpina Klaipėdos kraštu, varžo vokiečių laisvę, smukdo krašto ekonomiką, kišasi į autonominius reikalus, laužo statutą³⁵. Propaganda dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos viešai buvo vadinama „autonomijos gynimu“.

Paanalizuosime „Kulturbundo“ rinkiminės agitacijos metodus, kai būdavo renkamas krašto seimelis. „Kulturbundo“ vadai ypač didelį dėmesį skyrė pirmojo seimelio rinkimams (1925.X.19), kad vokiečiai revanšistai galėtų paimti į savo rankas autonominę valdžią. „Kulturbundo“ vadovų iniciatyva 1925 m. buvo įsteigtos dvi partijos — Klaipėdos krašto liaudies partija (Memelländische Volkspartei — FP) ir Klaipėdos krašto žemės ūkio partija (Memelländische Landwirtschaftspartei — LWP). Tai reakcinės, konservatyvios, persiėmusios Vokietijos ultrašovinistų bei revanšistų idėjomis partijos. Faktiškai jos buvo Vokietijos reakcinių revanšistinių sluoksnių agentūra Klaipėdos krašte. LWP atstovavo agrarinės

³³ Plačiau žr.: Žostautaitė P. Klaipėdos krašto ekonomika ir kultūra 1923—1939 m. (2. Žemės ūkis).— MADA, 1973, t. 1(42), p. 103—118.

³⁴ Priešvalstybinės organizacijos Klaipėdos krašte, l. 15.

³⁵ Klaipėda ir Kaunas.— Lietuva, 1927 m. liepos 14 d.

buržuazijos interesams, bet įtraukė į savo įtaką ir veiklą ir šmulkiaburžuazinius gyventojų sluoksnius. Ji buvo įtakingiausia partija valstiečių tarpe. LWP ėmėsi vadovauti „Kulturbundo“ pirmininkas H. Konradas. Šios organizacijos turėjo ne tik vieną pirmininką (Konradą), bendrą raštinę, bet ir bendrą kasą, žinoma, ir bendrą veiklos planą. „Kulturbundas“ tariamai politinę veiklą perleido partijai, o pats ėmėsi saugoti „memelandišką kultūrą“. Faktiškai „Kulturbundas“ buvo pirmas LWP pagalbininkas vykdant kokią nors politinę akciją.

Prieš pirmojo seimelio rinkimus, 1925 m. birželio 11 d., vokiečių politinių partijų vadovai sudarė „vienybės frontą“ (Einheitsfront — Einheitsfrontas) iš 3 partijų: LWP bei FP ir socialdemokratų. „Einheitsfrontui“ buvo svarbu laimėti seimelyje daugumą. Į rinkiminę agitaciją už „Einheitsfrontą“ stojo „Kulturbundas“.

Rinkiminę akciją finansavo Vokietijos revanšistinės organizacijos. Pirmojo seimelio rinkimams „Kulturbundo“ pirmininkas H. Konradas iš Vokietijos išsirūpino 150 000 RM³⁶, ketvirtojo seimelio rinkimams (1932 m.) — 100 000 RM³⁷.

„Kulturbundo“ pirmininkas H. Konradas aiškino savo nariams, kad rinkimų rezultatais reikia įrodyti, jog kraštas yra vokiškas ir nori tokiu likti, rinkimai yra gyventojų apsisprendimas (Volksentscheid). Rinkiminiuose atsišaukimuose ir susirinkimuose agitatoriams buvo nurodoma nekalbėti apie atskiras vokiečių partijas, bet kreiptis į „klaipėdiečių tautą“, kurią reikia suburti į „Einheitsfrontą“ nepaisant jokių klasinių ir nacionalinių skirtumų³⁸. Tam reikalui „Kulturbundas“ griebėsi įvairių priemonių — papirkimų, agitacijos, apgaulės — patraukti lojalius gyventojus savo pusėn. Norėdami, kad Klaipėdos krašto lietuviai balsuotų už vokiečių partijas³⁹, kulturbundininkai rinkiminius susirinkimus pravedavo ne vien vokiečių, bet ir lietuvių kalba. Labai sėkminga kulturbundininkų agitacijos priemonė — „naminis būdas“, kai agitatoriai eidavo iš namų į namus ir su žmonėmis kalbėdavosi asmeniškai („von Mund zu Mund“⁴⁰). „Agituoja už Vokietiją kunigai, agituoja mokytojai, agituoja valdininkai, agituoja teismas, valsčius — argi gali mūsų kaimo žmogelis pasipriešinti visai šitai srovei ir spjauti visiems agitatoriams į nosį“ — buvo rašoma klaipėdiečių lietuvių spaudoje⁴¹. Daugelis viršaičių ir seniūnų, smuklininkų bei krautuvinininkų ir net pati autonominė policija buvo įtraukta į rinkiminę agitaciją⁴². Tačiau „Kulturbundas“ viešai nenorėjo pasirodyti politinio agitatoriaus vaidmenyje — veikė daugiausia samdyti agitatoriai, kad gyventojai nejaustų, jog partinę agitaciją veda „Kultur-

³⁶ Klaipėdos krašto bendrosios būklės 1932 m. charakteristika.— CVA, f. 377, ap. 9, b. 99, l. 56.

³⁷ Seimelio nario E. Borcherto „Pro memoria“ 1932.VI.4.— CVA, f. 923, ap. 1, b. 1189, l. 399.

³⁸ Klaipėdiškis. Vokiečių tikslai per Klaipėdos seimelio rinkimus.— Lietuva, 1925 m. spalio 1 d.

³⁹ Vokiečių partijos žvejoja lietuvių balsus.— Klaipėdos garsas, 1927 m. rugpjūčio 27 d.

⁴⁰ Gandų skleidėjai.— Klaipėdos garsas, 1927 m. kovo 8 d.

⁴¹ Kaip Einheitsfrontas agituoja.— Klaipėdos garsas, 1926 m. lapkričio 12 d.

⁴² Seimelio nario E. Borcherto „Pro memoria“ 1932.VI.4, l. 398.

bundas"⁴³. Dažna kulturbundininkų agitacinė priemonė buvo lietuvių partijų priešrinkiminių susirinkimų ardymas: buvo sukeliamas triukšmas, muštynės, daužomi susirinkimų patalpų langai, griebiamasi teroro. Kaip nurodė lietuvių frakcijos seimelyje pirmininkas E. Borchertas, vokietininkų agitacija rinkimų metu peržengdavo visas padorumo ribas⁴⁴.

Kad tik laimėtų vokiečių revanšistinės partijos, „Kulturbundo“ vadovai griebėsi suktybių: iš rinkimų sąrašų, autonominių įstaigų padedami, išbraukinėjo lietuvius, kilusius iš pagrindinės Lietuvos dalies, bet nuolat gyvenančius Klaipėdos krašte⁴⁵. Per ketvirtuosius seimelio rinkimus (1932 m.) Klaipėdos magistratas užprotestavo apie 3000 lietuvių rinkėjų teises, prikibdami prie įvairiausių formalumų⁴⁶.

Kaip sistemingai ir organizuotai kulturbundininkai vykdė rinkiminę agitaciją, rodo ir šis faktas. Prieš rinkimus į ketvirtąjį seimelį „Kulturbundo“ ir LWP lyderiai visiems savo ištikimiesiems agitatoriams išsiuntinėjo slaptas instrukcijas⁴⁷. Jose buvo nurodoma, kad agitatoriai privalo kritikuoti Eduardo Simaičio direktoriją (1932.II—VI), pulti lietuvių politinę partiją „Mažųjų laukininkų susivienijimą“, lietuvių vadovus — Endrių Borchertą kaip lietuvių frakcijos seimelyje ir uosto direkcijos narį, Dovą Lazerį, Martyną Žvilių bei Kristupą Lekšą, tariamai prijauciančius socialdemokratams ir komunistams. Nurodoma, kad centro valdžios šį kartą nereikia kritikuoti. Ištikimieji agitatoriai privalo lankyti lietuvių partijų susirinkimus ir „... kiekviena proga imti žodį ir leistis į ginčus“⁴⁸. Instrukcijoje taip pat nurodoma, kaip reikia agituoti už LWP.

Rinkiminėse kampanijose kova vyko ne už partijų paskelbtas programos, bet tarp dviejų tautybių — lietuvių ir vokiečių. Lietuvių frakcijos seimelyje vadovo E. Borcherto nuomone, į ketvirtąjį seimelį vokiečių rinkiminės agitacijos jėgos sudarė 75% visų agitacinių krašto jėgų, buvo geriau organizuotos ir paruoštos negu lietuvių⁴⁹. Todėl neatsitiktinai vokiečių politinės partijos laimėjo Klaipėdos krašto seimelyje daugumą. Pirmajame seimelyje (1925 m.) iš 29 atstovų „Einheitsfrontas“ gavo 27 vietas, lietuviai tik 2⁵⁰. Ir kituose seimeliuose vokiečių politinės partijos turėjo daugumą ir šeiminkavo Klaipėdos krašte.

Šie faktai rodo, kad ne tik dauguma krašto vokiečių, bet ir lietuvių buvo vokiečių revanšistų įtakoje ir vykdė jos revanšistinę politiką.

4. „Kulturbundo“ globojamos organizacijos

1923—1933 m. Klaipėdos krašto kaimuose ir miesteliuose buvo atgaitinamos ar kuriamos naujos įvairios vokiečių giedotojų draugijos (Gesangverein, Orchesterverein, Liederverein ir kt.). Jos buvo „Klaipėdos

⁴³ Apie vokiečių organizacijos „Kulturbund“ veikimą 1930 metais, l. 27.

⁴⁴ Seimelio nario E. Borcherto „Pro memoria“ 1932.VI.4, l. 399.

⁴⁵ Ginčas dėl rinkimų teisių Klaipėdos krašte.—Lietuva, 1925 m. spalio 14 d.

⁴⁶ Klaipėdos magistratas braukia.—Klaipėdiškis, 1932 m. balandžio 24 d.

⁴⁷ Slaptoji ruošia.—Ten pat.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Seimelio nario E. Borcherto „Pro memoria“ 1932.VI.4, l. 398.

⁵⁰ Valsonokas R. Min. veik., p. 339.

krašto giedotojų sąjungos" (Memelländischer Sängerbund) narės, sąjunga priklausė „Rytprūsių giedotojų sąjungai“ (Ostpreussischer Sängerbund). „Klaipėdos krašto giedotojų sąjunga“ palaikė glaudžius ryšius su centru, gaudavo iš jo per „Kulturbundą“ lėšas, instrukcijas, gaidas, orkestrams instrumentus. Į giedotojų draugijas buvo telkiamas klaipėdiečių vokiečių ir lietuvių jaunimas. 1936 m. duomenimis, Klaipėdos krašte veikė 31 vokiečių giedotojų draugija su 1850 narių choristų. Giedotojų draugijų nariams buvo skiepijamas vokiškasis šovinizmas, vėliau nacizmas. Susirinkimuose, šventėse, repeticijose buvo dainuojamos patriotinės ir nacionalistinės tik vokiškos dainos.

„Kulturbundo“ įtakoje veikė Klaipėdos krašto įvairių sporto šakų draugijos. 1924 m. kovo 16 d. buvo įsteigta „Klaipėdos krašto sporto sąjunga“ (Memelländischer Sportbund), į kurią įėjo 14 lietuvių ir vokiečių draugijų su 1200 narių. 1930 m. sąjungoje buvo 26 draugijos su 2199 nariais⁵¹. 1926 m. „Klaipėdos krašto sporto sąjunga“ įstojo į „Lietuvos sporto lygą“ ir tapo jos nare⁵². Vokiečių „Žaidimų klubas“ (Spielvereinigung) turėjo puikią futbolo komandą, kuri ketverius metus iš eilės iškovojo Lietuvos futbolo nugalėtojos vardą (1927—1930). Tas pats „Žaidimų klubas“ ir keletas kitų vokiečių sporto draugijų priešinosi bendrai lietuvių ir vokiečių draugijų sportinei veiklai, „Klaipėdos krašto sporto sąjungos“ priklausymui „Lietuvos sporto lygai“. „Žaidimų klubo“ įstatai ir veikla buvo vykdomi laikantis vokiečių sportinių organizacijų sistemos. Klubo nariai atlikdavo ne tik sportines treniruotes, bet ir karinius apmokymus. Klubas turėjo apie 300 narių, daugiausia inteligentų — mokytojų, teismo, administracijos darbuotojų. Nuo 1930 m. klubas pradėjo visiškai nesiskaityti su „Lietuvos sporto lygos“ nutarimais, ignoravo jos statutą, žaidė tik su Vokietijos futbolo komandomis, aiškindamiesi, kad jų komanda Lietuvoje neturinti lygaus partnerio. 1931 m. liepos mėn. sporto draugijų atstovų suvažiavime „Žaidimo klubo“ pirmininko pavaduotojas pareiškė, jog jie nenori leisti Sporto lygai diktuoti⁵³. Tais pačiais metais klubui atsakius siųsti savo žaidėjus į Pabaltijo futbolo turnyrą, futbolo komanda buvo diskvalifikuota. „Žaidimų klubas“ ėmė organizuoti naują Klaipėdos krašto sporto sąjungą, „... kuri, kaip egzistuojanti autonominiame Klaipėdos krašte, naudotųsi ta autonomija ir būtų nuo nieko nepriklausoma“⁵⁴. 1931 m. balandžio 27 d. buvo įkurta nauja „Klaipėdos krašto sporto sąjunga“ (Memelländischer Sportbund)⁵⁵. Sportiniai ryšiai su lietuvių sporto organizacijomis palaipsniui buvo nutraukiami ir sportinė veikla dar labiau susiejama su Rytprūsių sporto centrais. Hitleriui atėjus į valdžią, 1933 m. pradžioje Rytprūsių sporto organizacijos įtraukė į savo sąrašus Klaipėdos kraštą kaip atskirą apygardą su centru Šilutėje⁵⁶. Iš Rytprūsių centro Klaipėdos apygarda gaudavo įvairius nurody-

⁵¹ Klaipėdos krašto sporto sąjungos dešimtmetis.—Lietuvos keleivis, 1934 m. kovo 17 d.

⁵² Ten pat.

⁵³ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos viršininko Jono Kazlausko pranešimas 1935 m.—CVA, f. 377, ap. 9, b. 112, l. 11.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Ten pat, l. 12.

⁵⁶ Ten pat, l. 9.

mus, atvykdavo įgaliotiniai tikrinti sportinės veiklos. 1933 m. balandžio 23 d. Rytprūsių sporto centras Klaipėdos apygardai atsiuntė aplinkrašį, kuriuo griežtai įsakoma iki rugsėjo 15 d. atleisti iš sporto draugijų visus žydų kilmės asmenis⁵⁷.

Labai populiari buvo dviratininkų organizacija (Memelländischer-Jugendring). Dviratininkų būriai važinėdavo po visą kraštą. 1932 m. dviratininkų tarpe susiorganizavo jaunimo nacistų grupė, vadovaujama Ericho Lapino⁵⁸. Vadinasi, Klaipėdos krašto vokiečių sporto draugijos buvo įjungiamos į nacinį judėjimą.

Klaipėdos krašte dar veikė šaulių (Schutzenverein) ir karo veteranų (Kriegerverein) sukarintos draugijos. Joms priklausė vyresnio amžiaus ir aukštesnių socialinių sluoksnių žmonės — valdininkai, pramonininkai, prekybininkai, ūmonių, namų savininkai, tie, kurie tariamai mėgo šaudymo sportą ir karinę mankštą. Karo veteranų draugijose grupavosi vien Vokietijos kariuomenėje tarnavę atsargos karininkai bei kariai, gyvenantieji Klaipėdos krašte. Tiek šaulių, tiek karo veteranų draugijos priklausė atitinkamų Vokietijos organizacijų centrums. Tie centrai savo narius už aktyvią priešlietuvišką veiklą apdovanodavo tam tikrais ordinais — „Prūsų tarnybos kryžiumi“ (Preussischer Verdienst-Kreuz), „Vokietijos garbės ženklų“ (Deutsche Feld-Ehren-Zeichen)⁵⁹. Paašikėjus, kad karo veteranų draugijos Nidoje ir Drevernoje turėjo slaptus šaudmenų sandėlius, 1929 m. gegužės 23 d. Klaipėdos komendanto nutarimu jų veikla, kaip priešvalstybinė, buvo uždrausta⁶⁰. Įsikūrus minėtoms nacistinėms CSA ir Sovogo partijoms (1933 m.), dauguma sukarintų draugijų buvusių narių perėjo į jas.

Dar paminėtina Klaipėdos krašto konsistorijos žinioje veikusi „Jaunųjų evangelikų draugija“ (Evangelische Jungmännerverein), kuri taip pat priklausė Vokietijos atitinkamų organizacijų centrums. Tai draugijai vadovavo pastorius Teodoras Zesas (Sass), nacistinės CSA partijos įsteigėjas. T. Zesas draugijos narius įtraukė į politinį veikimą. Prie Jaunųjų draugijos jis įsteigė skyrių „Ažuolo kryžius“ (Eichenkreuz), jo veiklą išplėtė ir sujungė su CSA⁶¹. Hitlerio vadovaujamos fašistinės Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos (Nationalsozialistische-Deutsche-Arbeiter-Partei — NSDAP) Rytų kraštų skyrius išplėtė smarkią propagandą Klaipėdos krašte. 1930 m. Šilutėje Herderio mokykloje įsikūrė moksleivių nacistų būrelis „Geras draugas“ (Der gute Kamarad), vadovaujamas Vernerio Šau (Schau), 1932 m. Verneris Sabrovskis (Sabrowsky) Klaipėdoje įsteigė slaptą nacinę organizaciją⁶². Kurti nacistines grupes skatino dar 1928 m. Klaipėdos krašte Vokietijos nacistų agentų Kurto Rehbergo (Rehberg), Ernsto Geblerio (Gaebler) ir Jurgio Jesučio (Jesutt) įsteigtas Klaipėdoje slaptas NSDAP skyrius⁶³. Prie šio skyriaus veiklos prisi-

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Ten pat, l. 110.

⁵⁹ Noimano bylos kaltinamasis aktas, p. 25.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ „Evangelische Jungmännerverein“ veikimas.— CVA, f. 929, ap. 3, b. 1027, l. 11.

⁶² Noimano bylos kaltinamasis aktas, p. 54.

⁶³ Ten pat, p. 47.

dėjo valstybės gynėjas dvarininkas Hanas Ropas (Ropp) ir minėtas pastorius T. Zesas. To skyriaus tikslas — sutelkti krašte nacistinį sąjūdį. Tilžės nacistų vadas Hansas Mozeris (Moser) buvo paskirtas slaptu Klaipėdos krašto politinių reikalų komisaru. T. Zesas, kaip uolus nacistas, važinėjo po jaunimo draugijų susirinkimus, šventes, aiškino vokiečių fašizmo ideologiją, genocidą, vado principo reikšmę.

Plečiantis nacistiniam judėjimui, iš giedojimo, sporto, religinių organizacijų buvo viliojami jaunuoliai į nacistines jaunimo grupes. Slapti susirinkimai, priesaika, apmokymas žygiuose pilna apranga, kariniai pratimai nakties metu miške, orientavimasis aplinkoje dieną ir naktį, nuotolio spėjimai, žemėlapių sudarymas, jo pritaikymas praktikai, stovyklų apsauga, patruliai ir kt. traukė jaunuolius. Imta steigti smogikų grupės (Sturm Abteilung — SA). Smogikai turėjo uniformas, jų būriuose buvo kariška drausmė, įvestas vado principas. Suįžulėję jaunuoliai darydavo įvairius išpuolius — plėšydavo lietuviškas vėliavas, sukeldavo triukšmą ir muštynes lietuvių susirinkimuose, tyčiodavosi ir mušdavo lietuvius mokinius, klijuodavo prieš Lietuvą nukreiptus plakatus ir pan. „Kulturbundas“ tarpininkavo krašto jaunuoliams patekti į nacistų partijos propagandos mokyklas Vokietijoje.

„Kulturbundas“ globojo ir turizmo bazines (Jugendherberge), kurių 1930 m. Klaipėdos krašte buvo 4 — Klaipėdoje, Nidoje, Juodkrantėje ir Rusnėje. Jas finansavo Vokietijos turizmo sąjungos (Reichsverband für deutsche Jugendherbergen) Karaliaučiaus skyrius.

Statistiniai duomenys rodo, kad ekskursantų į Klaipėdos kraštą iš Vokietijos daugėjo. Klaipėdos krašto turizmo bazines 1926 m. aplankė 120 ekskursantų iš Vokietijos, 1929 m. — 5149, 1932 m. — 8258⁶⁴. Gubernatorius V. Gylis rašė, kad jauni vyrukai, daugiausia moksleiviai, traukė grupėmis per kraštą — kaimus, miestelius, nemokamai gaudavo nakvynę, maistą, garbino Vokietiją ir jos vadus. Atvykę į Klaipėdą, jie vaikščiojo po miestą dainuodami vokiškas patriotines dainas, o vietinė policija visai į tai nereagavo. Jų nusistatymas buvo hitleriškas, propaganda kenksminga Lietuvai⁶⁵. Gubernatorius reikalavo tokias priešvalstybiškai nusiteikusias ekskursijas iš Vokietijos uždrausti⁶⁶.

„Kulturbundas“ vykdė priešvalstybinę akciją per smuklininkus, krautvininkus, medicinos seseris. Valstiečius per rinkiminę ar kitokią politinę kampaniją smuklininkai veltui vaišindavo, jiems suteikdavo kreditą prekėms. Klaipėdos krašte buvo apie 320 smuklių, t. y. maždaug 375 gyventojams teko 1 smuklė⁶⁷. Šiose smuklėse koncentravosi draugijų gyvenimas. Jose buvo salės su scenomis, jas nuomodavo įvairių draugijų susirinkimams, vakarams. Smuklininkai gerai jautė politinio gyvenimo pulsą ir jam vadovavo.

⁶⁴ Gubernatoriaus V. Gylio „Pro memoria“ 1933 m. — CVA, f. 383, ap. 7, b. 1201, l. 459.

⁶⁵ Ten pat, l. 460.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Kas silpnina lietuviškumą Klaipėdos krašte? — Lietuvos aidas, 1938 m. balandžio 7 d.

Reikėtų dar trumpai užsiminti ir apie parapijos medicinos seseris, vadinamas diakonisėmis. Jų Klaipėdos krašte buvo apie 50, jas rengė Vokietijoje. Grįžusios jos nemokamai teikė sanitarinę pagalbą kaimo gyventojams, dirbo organizacinį darbą, buvo labai populiarios, ypač nutautėjusių lietuvių tarpe. Drauge su pastoriais seserys vadovavo įvairioms kaimų gyventojų draugijoms, palaikė ryšius su Vokietija. Jos labai padėjo palaikyti vokiškumą kaimuose⁶⁸.

Vokietijos nacistų grupės įvairiai skatino klaipėdiečius daryti krašte išsišokimus, rengtis ginkluotam sukilimui. Antai 1931 m. kovo 15 d. Tilžės „Plieno šalmo“ (Stahlhelm) organizacijos nariai organizuoti nuvyko prie Nemuno, atsikus į Klaipėdos kraštą ir šaukdami prisiekė: „Ką praradome, vėl atgausime“⁶⁹. Arba 1933 m. vasario 3 d. Elšvinkelyje (Vokietijoje) įvykusiame Vokietijos atsargos karininkų susirinkime buvo siūloma: „Duokite mums ginklų, mes šiandien einame per Nemuną ir lietuviams rodome tikrąją sieną“⁷⁰. Pats Hitleris 1933 m. kovo 4 d. Karaliaučiuje po NSDAP mitingo viešbutyje Klaipėdos krašto nacistų delegacijai pareiškė: „Aš savo pažadus ištesėsiu ir Klaipėdos kraštas nepoilsu bus grąžintas Vokietijai“⁷¹. Panašių faktų neįmanoma visų suminėti. Krašto gyventojams visa tai turėjo didelę propagandinę reikšmę.

1933 m. vasarą nacistų vadai H. Konradu pradėjo nepasitikėti. Jam buvo inkriminuota žydiška kilmė, atimtas vadovavimas „Kulturbundui“, ir jis turėjo išvykti į Vokietiją. „Kulturbundo“ vadu 1933 m. spalio mėn. buvo paskirtas Pagėgių aps. evangelikų vyskupas, Sovogo partijos narys Georgas Puodžius (Podsz) (1933—1934)⁷². „Kulturbundas“, kaip ir LWP, galutinai įsijungė į Sovogo partijos šovinistinę veiklą. 1934 m. liepos 13 d. uždraudus nacistines CSA, Sovogo ir LWP partijas, „Kulturbundo“, kaip priešvalstybinės organizacijos, veikla buvo sustabdyta⁷³.

Apibendrinant kas pasakyta, reikia pabrėžti, jog „Klaipėdos krašto kultūros sąjunga“ („Kulturbundas“) buvo masiškiausia revanšistinė Klaipėdos krašto vokiečių organizacija. Ji jungė visas autonominių įstaigų valdininkų, kultūrinės, sporto ir kitas draugijas, veikusias Klaipėdos krašte.

„Kulturbundo“ tikslas — įvairių draugijų ir sąjungų priedanga organizuoti klaipėdiečius, nepaisant socialinių ir nacionalinių skirtumų, stiprinti imperialistinės Vokietijos įtaką krašte ir paruošti sąlygas Klaipėdos kraštą atplėšti nuo Lietuvos. Klaipėdos kraštas turėjo būti placdarmas Vokietijos „žygiui į Rytus“.

„Kulturbundas“ ir jo sistemoje veikusios draugijos slapta priklausė atitinkamų Vokietijos sąjungų centrums, tuo pažeisdamos Lietuvos suverenitetą. Atitinkamos Vokietijos organizacijos „Kulturbundą“ finansavo, pakreipdavo jo veiklą.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Noimano bylos kaltinamasis aktas, p. 32.

⁷⁰ Ten pat, p. 34.

⁷¹ Ten pat.

⁷² „Kulturbundo“ priešvalstybinis darbas.— Lietuvos aidas, 1934 m. spalio 5 d.; Kultūrinės vokiečių organizacijos.— CVA, f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 85.

⁷³ Ten pat.

Vokietijos revanšistinės organizacijos, „Kulturbundo“ padedamos, siekė į Klaipėdos krašto autonomines savivaldybines įstaigas sukišti jiems patikimus asmenis, izoliuoti Lietuvos centro valdžią, paraližuoti jos darbą, parodyti, kad kraštas yra vokiškas ir nieko bendra neturi su Lietuva. „Kulturbundo“ draugijos išplėtė nacionalistinę antilietuvišką veiklą, pagrįstą demagogija, papirkinėjimais, sukčiavimais ir net teroru.

„Kulturbundo“ draugijos: valdininkų, giedotojų, sporto ir kitos skleidė gyventojų tarpe vokiečių nacionalizmo, vėliau hitlerinio fašizmo ideologiją. Atėjus į valdžią Hitleriui, „Kulturbundas“ buvo pajungtas Sologovo nacistinei partijai ir aktyviai dalyvavo rengiant ginkluotą sukilimą atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos.

«КУЛЬТУРБУНД» И РЕВАНШИСТСКАЯ ПОЛИТИКА ГЕРМАНИИ В КЛАЙПЕДСКОМ КРАЕ В 1923—1933 ГОДАХ

П. ЖОСТАУТАЙТЕ

Резюме

Империалистическая Германия, потерпев поражение в первой мировой войне, не отказалась от своих территориальных притязаний, в том числе и на Клайпедский край. Правящие круги Германии, стремясь сохранить влияние на население края и таким образом подготовить условия для нового его отторжения, прибегли к целой системе мероприятий, одним из которых была организация 31 августа 1923 г. реваншистского «Союза культуры Клайпедского края» („Memelländischer Kulturbund“). «Культурбунд» объединял все действующие в Клайпедском крае немецкие культурные, спортивные и прочие организации. В 1924 г. он насчитывал в своих рядах около 30 тыс. членов (32% самодеятельного населения края). Это была самая массовая организация.

«Культурбунд» ставил целью при помощи различных организаций объединить всех жителей края, невзирая на социальные и национальные различия, для поддержки и усиления влияния империалистической Германии в Клайпедском крае, подготовить почву для его отторжения от Литвы.

«Культурбунд» и входившие в его систему организации негласно были подчинены соответствующим центрам в Германии, которые финансировали деятельность «Культурбунда», диктовали ее направление. Все это следует рассматривать как нарушение суверенитета Литвы.

Реваншистские организации Германии при помощи «Культурбунда» надеялись провести в автономные учреждения нужных себе людей, изолировать деятельность центральной власти Литвы в крае. Кроме того, предпринимались попытки доказать, что край является немецким, что ничего общего с Литвой он не имеет. Организации «Культурбунда» проводили шовинистическую и антилитовскую деятельность, распространяли среди жителей края идеологию немецкого шовинизма, а позже — фашизма.

После прихода к власти в Германии Гитлера «Культурбунд» был присоединен к гитлеровской партии (Sozialistische Volksgemeinschaft), действовавшей в крае. «Культурбунд» активно включился в подготовку вооруженного восстания с целью отторжения Клайпедского края от Литвы.

В 1934 г. «Культурбунд» как антигосударственная организация был закрыт буржуазным правительством Литвы.